

ИЗ РАЗНИХ ДОМЕНА

Мајор СЛАВКО ЛУКИЋ

ДА ЛИ ЈЕ САМОСТАЛАН КОДЕКС ВОЈНО-КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРИХВАТЉИВ ЗА НАШ ПРАВНИ СИСТЕМ

Наша је земља једина у свету са развијеним оружаним снагама а у којој војно-кривично право није самостална грана права. Југо-славија спада и у ред малог броја земаља у којима војно-кривична дела нису издвојена у посебан кодекс милитаристичког права, већ су уклопљена у општи кривични законик тако да чине једну од његових глава. Посебног војно-кривичног законика немају СССР, Чехословачка, а у новије време ни Бугарска. Али у овим земљама војно-кривично право претставља самосталну грану права.¹⁾ Ни неке друге земље не познају самостални кодекс војно-кривичног дела, нити војно-кривично право као самосталну грану права, али не због тога што су одређени идеолошко-политички мотиви диктирали таква законодавна решења, већ због тога што те земље немају развијене оружане снаге у савременом смислу.

Определељујући се за солуцију уклапања војно-кривичних дела у општи кривични законик и држећи да једино она одговара правном систему социјалистичке државе, наш је законодавац имао у виду следеће две основне карактеристике Југословенске Народне Армије: Прву. Насупрот армијама које имају задатак да, с једне стране, угушују напредне друштвене и националне покрете, а, с друге стране,

¹⁾ Узмимо за пример СССР. Совјетски војно-кривични закон од 27 јула 1927 год. донесен је као самосталан закон. Међутим, доцније је уклопљен као посебна глава посебног дела у националне кривичне законике савезних република (тако у КЗ РСФСР сачињава главу IX посебног дела као чл. 193 са подбројевима од 1 до 31). Он нема свој општи део и за њега важе основна начела кривичног законодавства СССР-а и савезних република. Из тога би произлазило да војно-кривично право у СССР-у не може имати самосталну егзистенцију, да не може претстављати посебну грану права, већ да је део општег кривичног система Совјетског Савеза. Другим речима могло би се закључити да војно-кривично право као грана права не постоји, да оно претставља само засебну главу кривичног законика која се по квалитету не разликује од осталих глава. Међутим, та глава кривичног законика се и у теорији и пракси самостално третира, изучава се као војно-кривично право и даје јој се посебни третман не само у односу на остала кривична дела посебног дела, већ и у односу на општи део кривичног законика. Неки институти општег дела, као: стање нужде, нужна одбрана, принуда итд., не важе, односно важе модифицирано за војно-кривично право. Из тога произлази да је Совјетско војно-кривично право ипак самостална грана права и да се не може потпуно уклопити у општи кривични законик.

да држе у покорности већину радног народа у сопственој земљи, наша Армија нема другог задатка осим да обезбеди социјалистичку изградњу наше земље и да брани њену независност. Наша Армија, дакле, није створена нити постоји ради ма какве експанзије или угњетавања радног народа, она је чувар безбедности и независности народне државе. Другу. Наша Армија као оружана снага има своју посебну организацију засновану на чврстој дисциплини, али и поред тога она није одвојена из система државне организације уопште. Она, дакле, није изолована организација, није заснована на слепој послушности, већ на свесној дисциплинованости. Однос старијег према млађем заснива се на челичној дисциплини, али истовремено тај однос је однос другарства и човечности, однос који не дира у личност човека.²⁾

У дискусијама око доношења Кривичног законика ФНРЈ, а и приликом сачињавања нацрта за његово новелирање јавило се, међутим, схватање да би војно-кривична дела по узору на савремено законодавство требало и код нас издвојити у самосталан војно-кривични законик. О овоме се доста дуго водила дискусија. Ево неких аргумената на којима се градило мишљење да би и у нашим приликама било нужно постојање самосталног војно-кривичног права и система одговорности војних лица по посебном војно-кривичном закону: Свака армија, без обзира на систем којег брани, претставља посебну организацију која се по свом унутрашњем животу, особеним задацима и устројству битно издваја и разликује од начела која важе за општи поредак. Те специфичности армиског живота, поретка и службе намећу и у кривичноправној сфери извесна отступања од општих института кривичног права, јер се не могу све поставке општег кривичног права механички применити на специфични армиски поредак, а да се то не одрази на ефикасност кривично-правне заштите армије и устаљеног живота и односа у њој.

Ово схватање не оставља по страни ни идеолошко-политичке разлике на којима се темељи солуција нашег законодавца да војно-кривична дела не издваја у посебан кодекс. И њих подвргава критички, па тако упозорава да и у капитализму постоји јединство између владајуће класе и армије као њеног органа принуде (?!), односно идентичност класних интереса и духа општег кривичног и војно-кривичног права, те да је упркос томе јединству потреба за издвајањем војно-кривичних дела у посебан кодекс тамо стално присутна. Присутна је због тога што њен извор није у специфичностима капиталистичке армије, већ у специфичностима армије као посебне организације без обзира на друштвено-политички систем којем армија служи. Надаље, ово схватање упозорава да издвојен кодекс војно-кривичних дела не пружа самим тим што је самосталан могућност да се стварају закључци о његовој милитаристичкој природи. Да ли је он милитаристички или не, ваља оцењивати према његовом садржају. Ако се ради о армији чији је претежни циљ агресија, ако је

²⁾ Објашњење уз нацрт КЗ.

дисциплина изграђена на тези о апсолутној и слепој послушности, ако су претпостављени и потчињени, односно старији и млађи одвојени једни од других зидом полуфеудалних привилегија, и ако је све то нашло одраза у кривичном закону онда можемо говорити о кодексу милитаристичког војно-кривичног права, без обзира на то да ли се те норме налазе у самосталном војно-кривичном или општем кривичном закону.

У свом претежном делу ово схватање је засновано на већ познатим аргументима на које се наилази у предратној литератури. Тако и академик Живановић стварање посебног законика војно-кривичних дела оправдава: великим бројем дела која морају бити инкриминирана у савременим стајаћим војскама, особеношћу карактера војно-кривичних дела, особеношћу службених и сталешких односа војних лица, особеним захтевима војне службе и дисциплине.³⁾

Није тешко уочити да ови аргументи своде један принципијелан законодавни проблем на ствар законодавне технике.

Не може се, свакако, створити реалан суд о томе да ли је самосталан кодекс војно-кривичних дела прихватљив за наш правни систем, ако претходно не извршимо анализу услова (историска ретроспектива) у којима су самостални кодекси војно-кривичног права уопште настали.

Кодификација општег кривичног права у време Француске револуције и увођење опште војне обавезе истичу се у литератури као искључиви повод појаве војно-кривичних законика у првој половини 19 века.⁴⁾ Ако се остане на терену повода можда би се ова тврдња могла и одобрити, међутим, она нам с гледишта узрока појаве самосталних војно-кривичних законика не говори много. Штавише она симплифицира проблем до те мере да замагљује суштину ствари. Једино ако се посматра кроз призму законодавних мотива којима је било диктирано стварање самосталних војно-кривичних законика, предмет наше обраде може бити целовито сагледан.

Историја војно-кривичног права бележи постојање трију законодавних мотива због којих је војно-кривичним делима обезбеђивано самостално егзистирање ван општег кривичног законика било у форми ратних чланака, било у форми посебних кодекса. То су:

— потреба за привилегисањем војних лица у односу на остало становништво;⁵⁾

³⁾ Т. Живановић: Основи војно-кривичног права (општи део), Београд, 1924 год.

⁴⁾ оп. цит.,: Т. Живановић.

⁵⁾ Потреба за привилегисањем војних лица у односу на остало становништво везана је за средњовековно ритељство и даље се одражава кроз цео период у коме су оружане снаге биле сачињене од најамника (ландскнехта). То је доба феудализма када се једва откривају трагови војно-кривичног законодавства, што се објашњава колико отсуством сталне стајаће војске, толико присуством неограничене моћи феудалаца, који су арбитрарно кажњавали акте недисциплине без било какве једнообразности у примени казне. У таквим условима није ни могло доћи до фиксирања сталних правила војне дисциплине, односно сталних војно-кривичних норми. Та су правила и норме прописивана уочи појединих ратних похода и вредела су само док траје рат. Престанком рата

— потреба за строжим третирањем кривице војних лица у односу на грађане;

— милитаристичка потреба за кривично-правним диференцирањем личности претпостављеног и потчињеног.

Сваки од ових трију законодавних мотива израста у специфичном друштвено-економском амбијенту, носи на себи печат одређеног времена и одражава посебан тип организације војске и односа како унутар њених редова, тако исто и односа армије као целине према осталим друштвеним факторима.

Многоструки су фактори којима је било условљено доношење самосталних кодекса војно-кривичног права. Али су сви ови фактори, било да се ради о онима који су извирали из целокупног капиталистичког система у формирању, било да се ради о онима чисто војничке природе, имали заједнички, коначни, практични израз у законодавним мотивима издавања војно-кривичних дела у самосталне законе. Потреба за строжим третирањем кривице војних лица у односу на остало становништво, упоредо с тим и потреба за кривично-правним диференцирањем личности претпостављеног и потчињеног (а то је тај законодавни мотив) јесте исходште до којег се долази без обзира одакле ће почети испитивање узрока доношења самосталних војно-кривичних законика.

Француска револуција, а ускоро затим и Наполеонови ратови показали су да је отпочела ера стратегије новог типа. Та наполеоновска стратегија заснива се на народној војсци, на стрељачкој тактици и на систему реквизиције, дакле, на елементима који су супротни оном што је било уграђено у основе стратегије средњевековних оружаних снага. Претпоставка Наполеонове стратегије биле су лако покретне масовне трупе способне да се бију на сваком земљишту и да саме себе снабдевају намирницама непосредно од становништва (путем реквизиције). Напротив, најамничка војска претходног века била

аутоматски је престајало њихово важење. Основна карактеристика ових најранијих ефемерних прописа војно-кривичног права јесте споредан значај норми крив. права у односу на бројне привилегије војних лица детаљно разрађене у њима. Санкција није имала значај репресивне мере према оном ко се не придржава правила важећих за целокупно становништво, већ јој је смисао био кажњавање оних који претерују у уживању датих им привилегија. Да је то тако видимо, на пример, из ратних чланака Карла V објављених 1547 и 1591 г. У њима се претежно обрађују повластице обезбеђене за његове ратнике: не могу их лишити слободе све док се не врате у гарнизон у коме службују; њихови су коњи, оружје и пртљаг неузаптивни сем ако дуговања не проистичу из куповине тих предмета; ослобођени су свих пореза и контрибуција сваке врсте; за време док су у служби не могу бити узнемиривани за своје дугове итд. Што се тиче кривично-правне одговорности прописује се само толико, да ратници за дела учињена у служби нису одговорни ником другом него њиховим капетанима, уколико се не ради о крупним делима (тешким злочинима). Ратни чланци Густава Адолфа из 1621 г., који су важили за Бранденбург и постали основа пруског војно-кривичног права, још су боља потврда привилегираног положаја војних лица у односу на остало становништво. Изворе општег привилегираног положаја војних лица у односу на остало становништво, а следствено томе и различитог третмана кривице војних и невојних лица, исправно је — када је у питању доба средњевековног ритељства — тражити у саставу тих војски. Оне су у својој основи биле сачињене од племства, боље рећи од вазала

је везана за линиску тактику и снабдевање из магацина. Она није могла због издатака око врбовања да нарасте изнад извесног броја од којег могућност спровођења стрелачке тактике постаје реална; није се могла увести у удар на непријатеља другачије него крутим линијама, одржавана батином и куршумима који јој прете од официра; најзад је имала ограничену слободу кретања чувана под сталном стражом у логорима. Да је Фридрих Виљем покушао са наполеоновском стратегијом и да је својим најамницима дао могућност за стрелачку тактику распршили би му се борбени редови, а да је омогућио својим најамницима да реквирирају претворили би се у разбојничку банду. Победе које је Наполеон низао истакле су проблем реорганизације побеђених армија, тако да је масовност за борбу оспособљених група схваћена као услов без којег нема успешног ратовања. Међутим, револуционарни занос на којем је Наполеон окупио масовну армију опадао је све више, тако да се проблем омасовљења армија компликује и све више везује с питањем: које средство треба да послужи овом циљу. Општа војна обавеза за све одрасле грађане одговор је до којег се дошло када се хтело да обезбеди масовност трупа; обука од неколико година, одговор је до којег се дошло када се хтело да обезбеди њихова оспособљеност за борбу; а за безбедност земље, која може сваког тренутка бити угрожена, нађена је гаранција у сталној стајаћој војсци. Међутим, ту су управо настале дилеме новог друштва, заправо дилеме владајуће класе.

Све док се борило са монархијом и аристократијом око привилегија, грађанство је било одлучан противник стајаћих војски. Али у тој мери у којој је грађанство постајало меродаван и владајући фактор у држави и у којој је све више почело да дели власт са другим факторима, расло је и његово интересовање за стајаћу војску. Прерастање грађанства током привредног развоја у буржоазију, као класу предузимача и капиталиста, формирање великих националних држава, што је било условљено привредним интересима буржоазије,

и подвазала на челу са краљем као врховним поседником феуда. Доцнија епоха, коју карактерише најамничка организација војске, пружа другачију слику у односу на изворе привилегираног положаја војних лица. Врбовање је био основни вид регрутовања војника, а на њега су се могле надовезати само привилегије, а не и оно што је дијаметрално супротно привилегијама, тј. кривично кажњавање и гоњење. Тридесетогодишњи рат је довео до знатнијих измена у организацији војске и од његовог завршетка (1648 г.) до почетка Француске револуције (1789 г.) европске армије се заснивају на установи стајаће војске, али још формиране од плаћених војника. Као главни материјал за стварање стајаћих војски служила је подивљала солдатаеска из Тридесетогодишњег рата, као и маса луталица и злочинаца који су тим ратом створени. За њих је пре свега било потребно створити гвоздену дисциплину. Пруска за време владавине изборног кнеза Фидриха Виљема, чије је гесло у дисциплинирању трупа гласило — војник треба више да се плаши свога официра него непријатеља — претставља образац по коме се у тадашњим армијама примењују најсуровија принудна средства да би се војници оспособили за рат. Ранији привилегирани положај борачке масе извргао се у своју супротност. Привилегиј се концентрише искључиво око личностне старешине. Управо због тога што су старешине добиле неограничена овлашћења у односу на кажњавање војника у то време није ни могло доћи до формирања самосталног војно-кривичног права, јер су сви експеси брутално затирани на терену дисциплинске одговорности.

и тежња ка проширивању спољног тржишта, евентуално и уз помоћ сопствене војске, учинило је да се грађанство из непријатеља претворило у ватреног обожаваоца стајаћих војски. На тај начин испрептели су се класни интереси буржоазије са потребом постојања једне велике војске.⁶⁾ И као што су некада кнежеви и аристократија употребили војску против грађанства, тако у периоду којег разматрамо аристократија грађанства, буржоазија, учева потребу да у одређеним приликама ангажује војску против противничке јој радничке класе и сиромашног сељаштва, али се одмах при томе сучељава с питањем — како ће то бити могуће остварити када је војска у својој маси управо од тих друштвених групација сачињена. То је дилема на којој је израсла потреба за строгим поступањем према борачкој маси, дилема која је довела до усавршавања средстава којима ће се застрашити наоружани противник буржоазије. Једно од тих застрашујућих средстава је и самостални кодекс војно-кривичних дела. Кодекс због тога што је такав облик груписања норми био у складу са општим развојем кривичног права (кодификација). Самосталан због тога што у оквиру општег кодекса, који би важио и за цивилно становништво, не би било могуће разрешити дилему на којој је израсла потреба за њим. Није се ту, наиме, радило само о непходности изрицања строгих казни војним лицима, јер се тако шта могло спровести и унутар општег кривичног законика. Будући да је потреба за строгим третирањем кривице војних лица у односу на цивилна лица претпостављала и измену општих института кривичног права, који регулишу опште услове одговорности и кажњивости, само је самосталан кодекс војно-кривичних дела могао таквој потреби удовољити.

Следи, дакле, закључак да је самосталан кодекс војно-кривичних дела продукт класних настојања буржоазије да запречи на најстрожи начин сваки евентуални појединачни или групни атак у армију сврстаног и наоружаног народног елемента. Специфичности армиског живота аргумент су којим се правдају самостални кодекси војно-кривичног права у делима буржоаских правних теоретичара, а не стварни мотив оваквог законодавног решења. Заступници нама супротног схватања су превидели овај моменат, јер су им се анализе заснивале на принципијелно погрешном становишту, да „и у капитализму постоји јединство између владајуће класе и армије као њеног органа принуде“, те доследно томе „идентичност класних интереса и духа општег кривичног и војно-кривичног права“. Оставили су по страни истину, да су у капиталистичком друштву само армиски врхови срасли са владајућом класом, док је борачка маса потенцијални противник и једних и других.

Милитаристичка потреба за кривично-правним диференцирањем личности претпостављеног и потчињеног даљи је законодавни мотив издвајања војно-кривичних дела у самосталан кодекс.

Милитаризам као појам јавља се тек средином прошлог века и први пут је био примењен у односу на агресивну војну диктатуру

⁶⁾ А. Bebel: Nicht Stehendes Heer sondern Volkswehr, Stuttgart 1898.

Наполеона III. У пуном обиму и у пуној снази јавља се, међутим, тек у условима монополистичког капитализма. Његову природу је рељефно оцртао В. И. Лењин. Савремени милитаризам је резултат капитализма. У обе своје форме он је „суштински израз“ капитализма: као војна сила, коју примењују капиталистичке државе у својим спољним сукобима („Militarismus nach aussen“, како се изражавају Немци), и као оружје, које у рукама владајуће класе служи за унџетавање сваке врсте (економско и политичко) покрета пролетаријата („Militarismus nach innen“).⁷⁾ Оваква природа овог друштвеног феномена нужно је наметала и одговарајући систем унутрашњих односа у војсци. Све армије младог капиталистичког друштва изградиле су те односе руковођене императивом да личности претпостављеног и потчињеног не смеју имати једнаку вредност ако се хоће добити устројство војске које одговара потребама владајуће класе. Ноторно је, међутим, да уз постојање захтева да личности претпостављеног и потчињеног буду неједнако третиране, унутрашњи односи у војсци могу бити уређени само тако да вредност личности претпостављеног стоји изнад вредности личности потчињеног. Ова диференција може бити већа или мања, а зависно од тога колика је оцењује се — поред осталог и тиме — степен милитаризовања армије.

Кривично-правна заштита армија са оваквим унутрашњим односима може бити ефикасна само ако се садржај општих норми кривичне одговорности и кажњивости војних лица прилагоди садржају тих односа. То практично значи, ако се општи институти кривичног права (нужна одбрана, крајња нужда итд.) прилагоде схватању да личности претпостављеног и потчињеног имају неједнаку вредност. Тако што се дало остварити једино путем издвајања војно-кривичних дела у самосталне законике, јер би било неизводљиво у склопу општег кривичног законика, важећег за све грађане, спровести замисао о подвајању појединих категорија грађана, упркос уставном начелу да су сви грађани једнаки пред законом. Усто је за издвајање војно-кривичних дела у самосталне законике говорила и потреба креирања до тада непознатих општих института (принуда на послушност, одговорност за дело извршено по наређењу старешине, дозвољеност употребе оружја итд.).

Заступати схватање супротно нашем значи не уочити да су самостални кодекси војно-кривичног права настали управо у време када се јавио појам „милитаризам“, значи не доводити у везу једно с другим, мада је та веза најнепосреднија и мада њено испитивање води правом одговору на питање како су настали војно-кривични законници и шта одређује њихову садржину. То, уствари, значи одредити се за линију одвајања појаве самосталних кодекса од услова у којима је настала, за линију свођења овога проблема на ствар чисто техничке природе, како би се оправдала теза, да је самосталан кодекс војно-кривичних дела прихватљив и за наш правни систем.

⁷⁾ В. И. Лењин: Соч. т. 15, стр. 169.

Ако би се издвојен кодекс војно-кривичних дела, као законско-давно решење, хтео применити код нас, већ би први покушаји конструкције општег дела војно-кривичног законика показали да у нашем систему није одрживо подвајање војних лица у односу на остале грађане, нити подвајање потчињених у односу на претпостављене. Другим речима, да нашем правном систему не одговара строже третирање кривице војних лица у односу на грађане, нити било каква диференција у кривично-правној оцени вредности личности потчињеног и претпостављеног. Чим би се то испоставило било би очигледно да упркос томе што и наша армија претставља специфичан организам, практично нема шта да се мења у садржају општих института који према нашем кривичном законуку вреде једнако за све грађане. Тиме би се дошло до коначног закључка, да издвојен кодекс војно-кривичних дела не само што је неприхватљив за наш правни систем с идеолошко-политичког становишта и с обзиром на место и улогу Армије у нашем друштву, као и с обзиром на природу унутрашњих односа у нашој Армији, већ је и с правно-техничког гледишта непотребан. Изнад свега, овакво превазиђено законодавно решење деловало би у нашим приликама анахроно.

Какве би све промене претрпели основни институти нашег кривичног права у случају њиховог преношења у самосталан кодекс војно-кривичних дела?

Размотримо на првом месту како би изгледала физиономија института нужне одбране у тако издвојеном војно-кривичном законуку. Будући да је циљ издвајања војно-кривичних дела у самосталан кодекс остварење строжег третмана кривице војних лица, то би у њему институт нужне одбране свакако морао претрпети промене. Ако не би било тако не би имало смисла осамостаљење војно-кривичног права, јер се замишљени циљ — строже третирање кривице војних лица — не кани остварити само применом веће, односно строже казне. Оно се хоће остварити у прилагођавању формулација основних института кривичног права специфичним условима живота у армији, специфичним односима између људи који сачињавају овај осетљиви део друштвеног организма. Поменуто схватање не прилази прилагођавању основних института специфичним условима живота у нашој Армији, већ се ограничава на најопштија разматрања овога проблема.

Међутим, институт нужне одбране ни у једном савременом војно-кривичном законуку није формулисан онако како га формулишу општи кривични законици. Отступања су већа или мања зависно од тога у којој се мери унутрашњи поредак армије приближава милитаристичкој концепцији, односно удаљава од ње. Ни теорија војно-кривичног права не даје овом институту онај садржај којег је изградила теорија кривичног права уопште. Пре него и један други институт кривичног права овај се може уврстити међу мерила по којима се оцењује степен милитаризовања армија. Сва законодавства, а и теорија, узимају за основу неједнаку вредност личности претпостављеног и потчињеног када у војно-кривичним законцима одређују садржај института нужне одбране. Доследно томе право потчињеног

да се брани од противправног напада претпостављеног сужавају, а право претпостављеног проширују. У овом проширењу, односно сужавању њиховог права на одбрану иде се тако далеко да тотално деформишу институт нужне одбране, а негде га и ликвидирају. За Швајцарску се, на пример, зна да има армију организовану на принципима који у највећој могућној мери отступају од милитаристичке концепције устројства армије. Но, чак је и у њеном војно-кривичном законнику (чл. 26) код нужне одбране неједнака вредност личности претпостављеног и потчињеног. Анализа војно-кривичног законодавства и теорије показује да је посебно карактеристично схватање о нужној одбрани војних лица заступљено у радовима неких совјетских теоретичара.⁸⁾

Оваква схватања института нужне одбране неспојива су са системом унутрашњих односа у ЈНА. Природа тих односа не допушта да се на вредност личности потчињеног и претпостављеног неједнако гледа. Што је још значајније за таквим гледањем код нас нема ни потребе. Јер тамо где послушност потчињеног извире из поштовања према старешини и обратно, где наређења старешине нису продукт дрила, већ осећања да се интереси војне дисциплине и армиског поретка могу остваривати само средствима која не иду на уштрб достојанства личности потчињеног, сва се евентуална отступања дају кривично-правно запречити у оквиру оних формулација нужне одбране које важе и за остале грађане. Пошто знамо да се због изузетака

⁸⁾ Тако, на пример, према Чхиквадзеу (В. М. Чхиквадзе: Советское военное уголовное право — Юридическое издательство Министерства юстиции СССР 1948 г.) право сваког грађанина на нужну одбрану претвара се код војних лица у обавезу да одбију опште друштвено опасну делатност уперену на интересе оружаних сила и утврђени поредак војне службе. Право одбране потчињеног од противправног напада старешине нужно се мора ограничити. Та се ограничења углавном тичу само карактера интензивности одбране. Војно-кривично право — по њему — поставља принцип наносења најмање могуће штете старешини који напада. Потчињени је свагда дужан да настоји одвратити и да одбије напад старешине средствима, која су што мање штетна не нападајући на старешину. Такође се на истим принципима заснива одбрана трећих лица ако би на њих противправно напао старешина. Све би се ово некако могло акцептирати када би стајало само за себе, али ако се доведе у везу са установом принуде на послушност, која је увршћена у совјетском законодавству међу околности које искључују противправност дела, утисак се из основа мења.

Старешина, наиме, није одговоран ако је његово дело проистекло из принуде на послушност потчињеног. У случају супротстављања или непокорности од стране потчињеног, претпостављени је дужан да успостави ред и дисциплину свим мерама принуде, а у крајњем случају и применом оружја. Старешина није одговоран за последице ако је тако поступио. Потчињени нема право да се брани од оваквих поступака старешине ни онда када старешина чини ексцес нагонећи га на послушност. Ако би се потчињени ипак бранио његова одбрана не би имала карактер нужне одбране, већ би примила значај напада на војно лице које врши службу, односно значај кривичног дела супротстављања старешини. Будући да из искуства знамо да напади старешине на потчињеног у највећем броју случајева потичу отуда што се потчињени хоће нагнати на послушност, следи закључак, да је при описаном схватању, право потчињеног на нужну одбрану сведено на правну фикцију. Ако потчињени нема право да се брани од ексцеса, дакле, противправног напада старешине без обзира на догађаје који су таквом нападу претходили, тада од његовог права на нужну одбрану у односу на нападача-старешину ништа не остаје.

не стварају кривично правне одредбе, и да само типичне појаве за-служују да буду правно санкционисане, свака тежња за давањем другачијег садржаја институту нужне одбране војних лица кроз отступања од садржаја чл. 11 КЗ, значила би неразумну концесију спорядичним примерима нарушавања унутрашњих односа у ЈНА.

Даљи институт који би у самосталном кодексу нужно морао претрпети измене јесте крајња нужда. У војно-кривичном праву су могуће четири варијанте стања крајње нужде код војних лица:

— у првом реду могуће је стање крајње нужде код којег долази до супротстављања два интереса, која немају никакве везе са извршењем војне службе или испуњавањем војне обавезе;

— надаље је могуће стање крајње нужде код којег долазе у колизију два интереса оружаних снага. На пример, уништавање средстава за вођење борбе како не би дошла у посед непријатеља;

— трећи случај је када се штета отклања у интересу оружаних снага, а причињава се штета интересима појединих лица. У таквој ситуацији војно-кривично право има у виду појачану одговорност војних лица за очување интереса оружаних снага;

— могуће је стање крајње нужде у коме се отклања штета од личности или било каквог другог добра појединих војних лица, а причињава штета оружаним снагама и војној дисциплини.

Прве две варијанте се у својој суштини ничим не разликују од сличних ситуација код грађанских лица. Трећа је пак варијанта спецификум војно-кривичног права. Међутим, ниједна од њих у нашој анализи нема значаја.

Тек се у односу на четврту варијанту поставља питање да ли би могла бити прихваћена у нашем праву у свим консеквенцама. Само по себи се разуме да овај вид стања нужде не може, у правилу, искључивати кривичну одговорност војних лица. Према досадашњој пракси војно лице је дужно да се излаже опасности по живот и здравље када је у питању остварење значајних задатака оружаних снага. Општа правила о крајњој нужди не могу се — сасвим природно — применити у случају неизвршења војничке обавезе из страха од опасности по властиту личност укључујући и смртну опасност. Свако кршење обавезе излагања опасности у таквим условима повлачи одговорност војног лица. Међутим, да би се у таквој ситуацији засновала одговорност војних лица у нашем праву је сасвим довољна одредба из чл. 12 ст. 4 КЗ. Према томе, издвајање војно-кривичних дела у посебан кодекс не може се правдати ни потребом прилагођавања института крајње нужде специфичним односима војних лица према њиховим задацима у Армији. Но, с обзиром на даљу консеквенцу четврте варијанте крајње нужде у војно-кривичном праву, поставља се питање деформације овог института уколико би био разрађиван у самосталном војно-кривичном кодексу. У теорији војно-кривичног права постоји правило по којем се не дозвољава потчињеном да изврши ове или оне радње које би биле уперене против старешине, иако би биле извршене у стању нужде. Потчињени у таквом случају нема право да отклањајући опасност од себе жртвује старешину. По нашем

праву се *de lege lata* проблем уопште не поставља. Будући да наш законодавац у чл. 12 ст. 2 КЗ не искључује одговорност ако је жртвовано добро исте вредности коју има и добро у опасности, потчињени ће одговарати ако жртвује старешину да би отклонио нескривљену опасност од себе. Али *de lege ferenda* овај проблем се јавља у свој својој оштрини. Новела КЗ усваја теорију пропорционалитета добара⁹⁾ крајње нужде, тј. искључује одговорност у ситуацији када су жртвовано и угрожено добро једнаке вредности. Отуда се јавља питање да ли је лично претпостављеног веће вредности од личности потчињеног, односно питање да ли ће потчињени бити екскулпиран ако у стању крајње нужде жртвује старешину. Држимо да све оно што је речено напред када је разматран институт нужне одбране важи и за крајњу нужду. Не само да би се неједнак третман вредности личности потчињеног и претпостављеног противио систему унутрашњих односа у ЈНА, већ би дошао у опреку и са правном свешћу народа.

Схватање да би војно-кривична дела требало издвојити у посебан кодекс истиче и наводну потребу, да се по узору на савремене законике и код нас створи одредба која би прописивала услове под којима је дозвољена употреба оружја од стране војних лица, а такође и одредба која би регулисала када постоји тзв. провокација (изазов) и у којој се мери може извинити противправно делање изазваног војног лица. Каже се да одредбе оваквог садржаја има смисла прописати једино у војно-кривичном законнику, јер би одударале од систематике општег кривичног законика уколико би се покушало да се оне у њега углаве. Притом се даје образложење зашто би у нашим условима постојала потреба за овим двама одредбама, изузев што се наводи да их познају скоро сви савремени војно-кривични законици. Анализа, међутим, показује да би било сувишно стварање ових одредаба.

Што се тиче законитости употребе оружја од стране војних лица, сматрамо да је то материја којом се једино суплементарни прописи (као што је на пример Правило службе у ЈНА) могу успешно бавити. Војно-кривични законик због разноликости примера у којима војно лице долази у прилику да употреби оружје не би могао спровести сврсисходно уопштавање. У њему би се запало у сувишну, из многих разлога непожељну, наративност или пак у претерану уопштеност која судској пракси не би пружила ни онолико колико јој могу пружити одредбе о искључењу противправности дела из општег кривичног законика.¹⁰⁾ Да је то тако види се из узора којима се руководе заступници супротног схватања. На пример, италијански мирнодопски ВКЗ у одредби из чл. 41 („*uso legittimo delle armi*“) не садржи ништа више но што би садржала одредба у којој се прописују општи услови

⁹⁾ Види Закон о изменама и допунама КЗ објављен у Сл. листу ФНРЈ бр. 30 од 29 јула 1959 год., према коме пречишћен текст чл. 12 ст. 2 гласи: „Дело је учињено у крајњој нужди ако је учињено ради тога да учинилац од себе или другог отклони истовремено неискривљену опасност која се на други начин није могла отклонити, иако притом учињено зло *није веће од оног које је претило*“.

¹⁰⁾ Може се тврдити да би од тако уопштене одредбе судска пракса имала мање но што сада има уз одредбе из чл. 2 и 4 КЗ које се комбиновано примењују са одговарајућим одредбама из Правила службе у ЈНА.

искључења противправности.¹¹⁾ Уосталом пракса наших војних судова ни једног момента није истакла као проблем наводну нерегуларност питања када се све има сматрати законитом употреба оружја са стране војних лица. Сви случајеви које је живот пружио били су расправљени на темељу комбиноване примене одредаба из чл. 2 и 4 КЗ и одговарајућих одредаба из Правила службе у ЈНА. Не може се оспорити да је то важан аргумент у прилог тврдњи, да би у нашем кривичном законодавству била сувишна одредба о којој је напред реч.

Међутим, одредба у којој би се прописало када постоји тзв. провокација, не само да би била сувишна, већ би се и косила са основним концепцијама нашег кривичног законодавства. Наш кривични законик спроводи линију истоветне заштите војних и цивилних лица када су ван службе. Стога му је одредба каква постоји, например, у италијанском мирнодопском ВКЗ у чл. 49 (*provocazione*) страна, будући да она вуче своје порекло од средњовековног фаворизирања војних лица кроз кривично законодавство на тај начин што их је по сваку цену штитило и од најнезнатнијих повреда, односно напада од стране цивилних лица и када не врше службу.¹²⁾ Из сасвим разумљивих разлога овакви и слични рудименти средњовековног законодавства не могу добити признање ни место у нашем социјалистичком законодавству, без обзира на то каквим би се корекцијама настојало да прилагоде нашим приликама.

¹¹⁾ Чл. 41 италијанског мирнодопског ВКЗ гласи: „Неће се казнити војник који у вршењу своје службене дужности употреби, односно нареди да буде употребљено, оружје или друго средство физичке силе, уколико је приморан нуждом да одбија насиље или да савлађује противљење“. Очито свестан уопштености и недовољности овакве формулације, италијански законодавац у ст. 2 овог законског члана („Закон одређује друге случајеве у којима је војник овлашћен да употреби оружје или друго средство физичке силе“) прибегава истом оном решењу које смо напред и ми означили једино могућним, тј. препушта суплементарним прописима да они обухвате сву разноликост коју живот носи са собом.

¹²⁾ Чл. 49 италијанског мирнодопског ВКЗ гласи: „Код војно-кривичних дела реаговање у стању раздражености, изазвано противправном радњом другог, узима се као олакшавајућа околност само ако то закон изричито прописује“.

Истина, из самог текста законика није видљива горе означена генеза ове одредбе. Међутим, пракса италијанских војних судова упућује на њу. Тако се, например, у пресуди италијанског Врховног војног суда од 3 марта 1953 по жалби Витале-а истиче: „Не сматра се олакшавајућом околношћу дело учињено у изазваном стању ако је њиме дошло до личне повреде између војних лица“ (види: *Savero Malizia — Codici penali militari di pace e di guerra — annotati con la giurisprudenza*). Ова сентенца јасно указује на то да су одредбом из чл. 49 заштићена војна лица само онда ако су изложена нападу од стране цивилних лица.